

- ¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. М., 1955. Т. 1.
- ² Гл.: Wierzbicka A. // *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*. Białostok, 1990. S. 23 i nast.
- ³ Гл.: Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада. М., 1990.
- ⁴ Гл.: Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. В 3 т. М., 1865–1869. Т. 1.
- ⁵ Гл.: Глушко Е., Медведев Ю. Словарь славянской мифологии. Н.-Новгород, 1995. С. 84 i наст.
- ⁶ Гл.: Богданович А. Пережитки древнего миропонимания у белорусов. Гродно, 1885. С. 24–25.
- ⁷ Гл.: Фрэзер Джэймс. Золотая ветвь. М., 1986.
- ⁸ Вербицкий С. // Наука и религия. 1993. № 8. С. 51.
- ⁹ Гл.: Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. М., 1988.

А.А. КОЖЫНАВА

ІДЭЯ КРЫЖА Ё СТАРАЖЫТНЫМ СЛАВЯНСКІМ ТЭКСТЦЕ

Ідэя крыжа — сімвала пакутаў Збавіцеля за чалавецтва — з'яўляецца адной з цэнтральных у хрысціянскім веравучэнні. Яна знайшла адлюстраванне і ў старажытнаславянскіх тэкстах, як перакладных, так і арыгінальных.

Важнасць ідэі, а, адпаведна, частата ўжывання слоў, якія яе выражаюць, прывяла да ўзнікнення шырокага кола аднакарэнных слоў: у стараславянскай мове — *крѣстаобразно, крѣстилище, крѣститѣль, крѣстити, хрѣстити, крѣстовьнѣ, крѣщати, крѣщение*¹. У старажытнарускай мове дадаліся наступныя лексемы — *крѣсто-виданыи, крѣстолюбьчѣ, крѣстоносънии, крѣстоносъчѣ, крѣстопреступникъ, крѣстыѣ, крѣстильница, крѣстителейъ, крѣщеньи, крѣщеньскыи, крѣстознаменаныи, крѣстопоклонныи, крѣстохранитель, крѣстоцѣлованыи, крѣстоавлєныи, крѣстьчати, крѣстьчєныи*².

Корань са значэннем 'крыж', прыняты ўсімі славянскімі мовамі незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці народа (пар. укр. *крест, хрест*, бел. *крыж, хрышчэнне*, болг. *крѣстъ*, сербахарв. *крст*, словен. *k'rst* 'хрышчэнне, хрысціны', чэш. *křst* 'хрышчэнне', славцк. *krst* 'хрышчэнне', польск. *krzyż* 'крыж', *cherzest* 'хрышчэнне') быў запазычаны са старажытнаверхненямецкай мовы. Там лексемы *krist, christ* азначалі 'Хрыстос'. Такім чынам, прыведзены спіс можна пашырыць за кошт слоў, звязаных з найменнем паводле вызнання: у стараславянскай мове — *крѣстианѣ, крѣстианьни, крѣстианьскѣ, крѣстианьство, крѣстианѣ*; можна дадаць з сучаснай рускай мовы — *крестник, крестницы, крестник, крестница, крѣстный, крестовидный, крестовина*.

Як відаць, ідэя крыжа ўжо ў самой моўнай сістэме спалучаецца з іншымі ідэямі, якія часцей за ўсё звязаны з адносінамі да веры: вернасцю (*крѣстоносънѣ, крѣстохранитель, крѣстианинѣ*), адмаўленнем веры (*крѣстопреступникъ*), прыняццем веры (*крѣщение*), прыналежнасцю да адной веры (*крѣстианинѣ, крѣстианьство*).

Моўная сістэма замацоўвае і захоўвае веды асноўныя, найбольш істотныя для чалавека. Такую сістэму ведаў можна знайсці ў словаўтваральным гняздзе кораня *krest-*.

Аднак ідэя крыжа стварае і макратэкст, які праходзіць праз творы старажытных аўтараў і ўзбагачаецца ў іх прасторы новымі сэнсамі, сувязямі і асацыяцыямі.

Перш за ўсё яна сустракаецца пры апавяданні пра канкрэтныя падзеі як у Евангеллі, так і ў шматлікіх цытатах, спасылках і алюзіях на яго — *исходаше же обрѣтѣ чловека куриньска именемъ симона сему задшѣ понести крѣсть его* (Мар., Мт. 27, 32); *стоаше на крѣсть агньчѣ и два влька* (Супр., 426); *како стоитъ земля, чоюючи та на себѣ на крѣсть висаща* (Кір. Тур, 27); *и разбоиникъ на крѣсть бѣ* (Ізб. 1076, 234–234аб).

Часцей за ўсё крыж набывае ў старажытных тэкстах сімвалічнае значэнне. Пачатак гэтаму быў пакладзены Евангеллем — *и иже не приметъ крѣста своего и въ слѣдъ мене градеть нѣсть мене достоинъ; иже хошеть по мьнѣ ити да отвѣржетъ са себе и възьметъ крѣсть свои и градеть по мьнѣ; и иже не носитъ крѣста своего и въ слѣдъ мене градеть не можетъ быти мои оученикъ* (Мар., Мф. 10, 38; Мк., 8, 34; Лк. 14, 27). Тут у Евангеллі ўпершыню ідзе гаворка пра крыж (2); гэтая асаблівасць характарызуе

Святу ю кнігу ў цэлым — перш, чым рэалізавацца літаральна, падзея падаецца алегарычна — раскрыжаваньня яшчэ не было, але крыж ужо прыгадваецца.

Спалучэнні слоў *взати/приати/нести крестъ* шырока выкарыстоўвалася старажытнымі аўтарамі, як у наступным прыкладзе з Кірылы Тураўскага — *пойдемъ съ идущими на страсть волную, возмемъ крестъ свои претерпннемъ стрсти всакоа* (Кір. Тур.10). Значэнне гэтых сінтагмаў — 'ўзяць на сябе цяжкія пакуты, абавязкі' (2). Паколькі крыж з'яўляецца сімвалам пакутаў Збавіцеля, слова *крестъ* пачынае выступаць у якасці сіноніма слова *смерть* — *ако по крестъ и въскрьсеньи почитъ на азышъхъ* (Сб.1). Менавіта пра такое супастаўленне падзей гаворыць даследчык, заўважаючы, што "апостал не аддзяляе Крыж ад Уваскресення, але бачыць у іх этапы адзінага працэсу аб'ектыўнага збаўлення, якому адпавядаюць і этапы працэса суб'ектыўнага, асабістага збаўлення"³.

Алегарычнасць старажытных славянскіх твораў перакрывае аб'ектыўнае і суб'ектыўнае; пакуты Госпада экстрапаліруюцца на збаўленне чалавека: этапы чалавечага абнаўлення літаральна паўтараюць іх — *изволивый осудитися и терниемъ вынчанъ быти, душа мояя терние искорени, связавыися волею и раны примь, разреши узы золь моихъ, отъ ранъ мя вычыхъ избави, поругание претерпевъ и на крестъ пригвоздися, страсть твоюя плоть мою пригвозди, искушающаго мя врага крестомъ своимъ низложи, на трости губою оца нужею вкусивъ, заглади рукописание страстного ми грѣха* (Кір.Тур. А, 325).

У гэтым адлюстраванні чалавечых грахоў наступныя моманты з'яўляюцца найбольш цікавымі. Па-першае, тут відавочныя і празрыстыя ўсе алегорыі, акрамя супастаўлення прыняцця воцату і жоўчы з выпраўленнем ці, лепей сказаць, знішчэннем рукапісу чалавечых грахоў. Відаць, тут ўся справа ў трысціне — слова *тростъ* у старажытнарускай мове мела значэнне 'палачка для пісання'⁴. Падобная традыцыя склалася яшчэ ў візантыйскай літаратуры, паколькі менавіта грэчаскае *καλαμος*, якое ўжываецца ў адпаведным грэчаскім фрагменце — Мф.,27,48⁵ — мае значэнне 'пярэ з трысця, чароту'⁶, пар. у Епіфанія Кіпрскага ў "Слове пра пахаванне Хрыстова" — *приахъ и трьсть да напиши свобода родоу чловецьскоумоу*; у Іаана Златаўста ў "Слове на святы Вялікдзень" — *даша же и трьсть въ рязъ него да выпишътъ са грѣси ихъ* (Супр., 469, 484). У якасці прыкладу можна прывесці яшчэ адну падобную цытату, у якой праміра прыгадваецца без тлумачэння, мімаходам, відаць таму, што формула была шырока вядомая — *на томъ пригвозди са господь богъ нашъ роукописание грѣховъ нашихъ* (Кл. Охр. 220).

Па-другое, аўтар яго, выдатны славянскі прапаведнік Кірыла Тураўскі, падкрэслівае ідэальны, духоўны характар ачышчальных пакутаў — чалавек павінны раскрыжавацца не на крыжы, а на Божам страсе. Менавіта гэты матыў пастаянна сустракаецца ў яго малітоўных вершах. Аднак гэтая алегорыя наўрад ці належыць тураўскаму епіскапу — прынамсі, І.І.Сразнеўскі ў слоўніку прыводзіць падобнае выказванне з "Пандэктаў" Анціоха (візантыйскага даведніка па пытаннях хрысціянскай маралі).

Па-трэцяе, у цытаваным урывку сустракаецца яшчэ адзін сімвалічны падыход да крыжа — крыж як зброя супраць ворага — *и ста крестъ многосилнаа сила стрѣла невидома былинае безвештъно источникъ болезни рѣша* (Супр., 427); *крестомъ хотя пронзити сръдце моучителю* (Сб. 2, 288).

Як відаць з прыкладаў, наглядна ўявіць крыж у якасці зброі дазваляе яго форма — гэта ці страла, ці кап'ё. Тым большую цікавасць мае прыклад з казанна Епіфанія Прамудрага на пахаванне Хрыстова, дзе крыж супастаўляецца з лукам — *тоу съкроуши дръжавя лякомъ его егда крестъ како лякъ божима рѣкама язими како тативоя налече* (Супр., 462).

І, наадварот, крыж — гэта яшчэ і абарона ад зброі — *зане же к тому копие врагъ твоихъ къ вратамъ твоимъ не приблизитса крестъ бо цра твоего посръдь тебѣ стантъ съхраниае те* (Сб. 3, 321). Пры гэтым абарону крыж ажыццяўляе ў двух выпадках: калі знаходзіцца ў цэнтры таго, што ахоўвае і калі абкружае яго⁷. Становішча крыжа ў прасторы відавочна ў наступным прыкладзе — *кьи оубо домъ иже не имать крѣста корене кьи корабль иже не окормимъ крестомъ кьи градъ иже не имать крѣста стража кьи царь иже не оувасть крестомъ кое лѣвство иже не имать крѣста свѣщу каа цркви —наже не ограждена крестомъ каа вдова наже не имать крѣста* (Сб. 4, 484). Тут словы *корень, страж, свѣща, жезль* паказваюць на размяшчэнне крыжа ў цэнтры; *окормити, оувити, огранити* — на абакружэнне крыжам.

Як гаварылася вышэй, крыж становіцца сімвалам смерці. Прычына ж, з-за якой былі неабходныя пакуты і смерць Богачалавека, — гэта збавенне чалавечых грахоў — *аште речеть ти кто отъ невѣрныхъ почто пропасть бысть христосъ рыци юмоу да бывши грѣхъ въ породѣ дръвомъ разорить* (Супр., 483). Славянскія кніжнікі супастаўлялі грэхападзенне і збавенне, гэтая паралель знаходзіла выражэнне ў практычна абсалютным славесным супадзенні — *виждь мои пригвожденьи рязь иже прочтѣрхъ на дръвъ добръ тебе ради простѣрышааго къ дръвоу рязь зльъ виждь мои пригвожденьи и прибыень на дръвъ нозь твою ради ногоу текъшоу къ дръвоу зльъ въ шестии дньи* (Супр., 469).

Падобны прыём пазней быў выкарыстаны ў творах Кірылы Тураўскага — *онъ простѣрь руцъ къ древу възъбраньному, смрътное оуторже кидро и бывъ рабъ грѣху, сниде отъ юдема въ адъ: Христосъ же на крѣсть руцъ простѣрь, осужениа грѣховнаго и отъ смръти челоувѣкы свободы* (Кір. Тур. 32). Такое супастаўленне стала мажлівым дзякуючы таму, што ў стараславянскай (і яго царкоўнаславянскай рэдакцыі) дзеяслоў *простѣрь* меў знячэння 'працягнуць' і 'распасцерці'

Гэтыя адносіны адпаведнасці падтрымлівае таксама змешванне двух слоў — *дрвнии* 'старажытны' і *дрвнии* (дрвньи) як прыметнік ад назоўніка *дрво* — *того ради пригвозди са на крѣсть и жьтчи и оцѣа въкоуси да горькаго въкоуса избавить на неже сътвори прадльъ Адамъ въ раи дръвле. Дръвнѣю бо съньдио испадохомъ ис породы, да того ради възхотъ на крѣсть пригвоздити са богъ бѣстрасѣтныи дръвмъ ицьлаа дръвнѣюю клатвоу нашу* (Кл. Охр., 609). Як відаць, тут цяжка вызначыць значэнне прыметніка, пар. таксама *лыстии дръвнѣаго жребина прадльъ оземьствова зьлыи змин* (Мін., 44).

Змяшанне тут, хутчэй за ўсё, выклікана падабенствам фанетычнай абалонкі слоў, да таго ж некаторыя даследчыкі знаходзяць пэўную роднаснасць стараславянскага *дрвле* і семантычнай групы 'дрэва'

Супастаўленне можа быць звязана не толькі з ідэяй крыжа-дрэва, могуць выкарыстоўвацца і іншыя сімвалы — *оусньхъ на крѣсть... тебе ради оуснявшааго въ раи* (Супр., 469).

Аднак гэтай за ўсё выкарыстоўваецца менавіта метанімія крыж — дрэва. У Евангеллі чэтая сувязь яшчэ адсутнічае. Упершыню мы сустракаемся з ёю ў Першым пасланні апостала Пятра (*Ен грахи нашыя Сам узнѣс на дрѣва, каб мы, пазбавіўшыся грахоў, жылі для праўды: ранами яго вы вылячыліся* (1 Пят. 2, 24)) і ў пасланні апостала Паўла да Галатаў (*Христос збавіў нас ад клятвы закона, зрабіўшыся за нас клятваю, — бо напісана: "пракляты кожны, хто вісіць на дрэве"* (Гал. 3, 13)). У апошнім выпадку ўрывае змяшчае цытату з Другага законна (21,23), такім чынам, можна сказаць, што традыцыя супастаўлення пачынаецца яшчэ у Старым Запавеце.

Няўжо ў Евангеллі няма нават намёку на гэтыя адносіны? Уся справа ў тым, што ва ўсіх гэтых выпадках славянскае *дрво* адпавядае грэчаскаму ξυλον, асноўнае значэнні якога — 'адсечанае дрэва'. Дрэвы, якія ж сустракаюцца ў Евангеллі — гэта грэчаскае δένδρον, слова, этымалагічна роднаснае лексеме дрво. Славянскія мовы, у адрозненне ад грэчаскай, не адрозніваюць жывое і мёртвае дрэва. Толькі ў 23 главе Евангелля паводле Лукі, у якой гаворыцца пра раскрыжаванне, сустракаецца слова ξυλον (у наступным фрагменце — *Бо, калі з дрэвам, якое зелянее, гэта робяць, то з сухім што будзе* (Лк., 23,31)).

Такім чынам, праз грэчаскую форму ξυλον, а не δένδρον Хрыстос супастаўляецца не проста з дрэвам, але з прыладаю ўласнай смерці і зневажання, што яшчэ раз падкрэслівае добраахвотнасць пакутаў Збавіцеля.

Падобны аксюмарон, г.зн. супастаўлення несупаставімага, узнікае таксама ў Апакаліпсісе, дзе *дрѣва жыцця* — гэта ξυλοντηνζωην (нежывое робіцца жыццём) (Ап. 2, 7; 14, 19; 22, 2). І ў гэтым выпадку крыніца супастаўлення — таксама Стары завет — сціх Быцця 2,9 — *І вырасіў Гасподзь Бог з зямлі ўсякае дрэва, прыемнае на выгляд і добра для ежы, і дрэва жыцця пасярод раю, і дрэва пазнання добра і зла; пар. таксама ў адным з казанняў на Вербніцу: в сии дньи раи отверзе намъ насладитися древа животнаго еже есть чьстнаа и животворашаа его плоть и кровь* (Сб. 5, 32). Такім чынам, вобраз крыжа-дрэва ўзнікае не там, дзе непасрэдна гаворыцца пра раскрыжаванне, але ў яго прадбачанні і ва ўспаміне аб ім.

Ідэя, якая робіць сухое дрэва зялёным, працягваецца ў казаннях — *отешемъ вие финичьско плодъ его бесмрътна плньъ листвие его кровь точаши исцеление стеблие*

емоу крѣстное корение (Сб. 4, 482). Часцей за ўсё дрэва крыжа аплятае вінаград — ста дрѣво крѣстное на немъ же пропаша (тут перакладчык пад уплывам тэмы змяшаў дзеясловы *пропати* 'пранізаць' і *пропати са* 'распасцерціся, абвіцца' гл. заўвагу С.Север'янава пры цытаце) истинъ виноградъ глагола азъ есмь виноградъ и бысть диаволу лоза смърѣтнака и намъ лоза животноа (Супр., 354).

Такім чынам, узнікае яшчэ адна паралель. Не толькі крыж параўноўваецца з дрэвам, больш таго — раскрываваны Збавіцель супастаўляецца з плодам дрэва. Паралель Хрыстос — плод дрэва сустракаецца ў апакрыфічных Евангеллях. У гнастычным Евангеллі Ісціны гаворыцца, што Ісус быў прыбіты да дрэва і стаў плодам ведаў Айца¹⁰. Падобнае можна сустрэць у Евангеллі паводле Філіпа — "Апостал Філіп сказаў, што Іосіф, плотнік пасадыў сад, таму што яму былі неабходныя дрэвы для свайго рамёства. Гэта ён стварыў крыж з дрэў, якія ён пасадыў, і семя яго было падвешана да таго, што ён пасадыў. Яго семя было Ісус, а пасаджанае — крыж"¹¹. Як відаць, гэтая цытата ўраўноўвае плод з першапрычынаю — семям.

Апокрыфы дэманструюць яшчэ адну ўзаемазалежнасць. Як ўжо гаварылася, праз грэчаскую форму ξυλoς ураўноўваюцца райскае дрэва жыцця і крыж. А ў Евангеллі паводле Філіпа, пра якое ўжо гаварылася, напісана: "Але дрэва жыцця — пасярод раю, і аліва, ад якой пайшло памазанне. Дзякуючы яму (адбылося) увакрасенне... Памазанне вышэй за хрышчэнне. Бо дзякуючы памазанню мы былі названыя хрысціянамі, (а) не дзякуючы хрышчэнню. І Хрыстос быў (так) названы дзякуючы памазанню"¹².

Сапраўды, грэчаскае σταυρος 'крыж' (першапачаткова 'кол'), βαλτισμα 'хрышчэнне', Χριστός 'Хрыстос' не маюць агульных рыс, у той час, як у славянскіх мовах (пра гэта гаварылася вышэй) словы гэтыя паходзяць ад аднаго караня. Яны могуць змешвацца, як гэта адбылося пры перакладзе наступнага фрагмента з Супрасльскага зборніку. Грэчаскі сказ ο μελς терπε δε χρισω δε Χριστω з цудоўнаю ўнутранаю рыфмаю χρισως ('золата') — Χριστος ('Хрыстос') было перакладзена як *вы красуете са златомъ азъ же крѣстомъ* (Супр., 19).

З іншага боку, роднаснымі ў грэчаскай мове з'яўляюцца словы Χριστός 'памазанік' і χρισμα 'мірапамазанне'. Менавіта гэтая аднакарэннасць прывяла да апакрыфічнага разважання, аб якім гаварылася вышэй. Для тых жа, хто гаворыць на славянскіх мовах, яно было б немажлівым не толькі па рэлігійных прычынах, але і па чыста моўных.

Далей у праваслаўнай традыцыі хрышчэнне звязваецца не с крыжам, а з абмываннем; гэта назіраецца як у візантыйскай традыцыі, так і ў праваслаўнай, што ўзнікла на яе аснове — у Іаана Златавуста: *болезни огни доуше прогоняшти и поты кршгенига росаши* (Супр., 313) і ў Кірылы Тураўскага: *обнови душою мою покаяниемъ, еже есть второе крещение яко обоему начятокъ Ты еси: крещениемъ омываеши прародительныя грѣхы и покаяниемъ очищаеши душевную скверну* (Кір.Тур. В).

У некаторых выпадках слова *крещение* можа ўжывацца ў значэнні 'мыццё, умыванне' — *ина многа сягъ вже приѣша дръжати кршениѣ стьклшницамъ и чьвонамъ* (Зогр. Мк. 7,4); *тъмко брашья и пития и различными кршении и оправданиями плъти и до времење исправлению належаша* (Посл., Евр. 9, 10).

Больш таго — крыж і хрышчэнне могуць у пэўным сэнсе супрацьпастаўляцца, як, напрыклад, у наступным фрагменце, дзе раскрываваны Ісус не мог ахрысціць разбойніка, бо адсутнічала вада — *поканаль са разбоиникъ воль обръсти са да са крѣтити на крѣсть висьше не бе никакоже образа крштенья ни источника ни кезера ни дъжда... подобаше ему поканавышоу са не лишити са крштенья вода и крвь источи отъ прободеныхъ ребръ своихъ спасъ* (Супр., 483).

Такім чынам, метанімічнае асэнсаванне крыжа праз дрэва працягвае ланцужок залежнасцяў паміж старажытнаславянскімі пісьменнікамі, вялікімі візантыйцамі і першымі хрысціянскімі аўтарамі. Вядома, Кірыла Тураўскі, творы якога цытаваліся вышэй, шырока карыстаўся творами першых і наўрад ці ведаў пра існаванне апошніх. Але пры аналізе тэкста трэба ўлічваць тыя і іншыя, таму што ў тэксце на працягу ўсяго існавання, незалежна ад волі аўтара, узнікаюць адносіны з іншымі тэкстамі, і кожная тэкставая ідэя для суб'екта, што прымае тэкст, пачынае значыць і больш, і менш, чым для яго аўтара.

¹ Slovník jazyka staroslovenského. Praha, 1967.

² Словарь древнерусского языка (XI–XIV в.в.). Т. IV. М., 1991. С. 316.

³ Михаил (Мудьюгин) // Журнал Московской Патриархии. 1974. №6. С. 53–58.

⁴ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т.3. СПб., 1912. Ст.1014.

⁵ The Greek New Testament, ed. by Kurt Aland etc. Stuttgart, 1983.

⁶ Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. СПб., 1899.

⁷ Топоров В. Н. // Balkano-Balto-Slavica. Симпозиум по структуре текста. Предварительные материалы и тезисы. М., 1979.

⁸ Срезневский И. И. Указ.сач., ст.1579.

⁹ Этимологический словарь славянских языков. Вып.5. М., 1978. С.107.

¹⁰ Апокрифы древних христиан. М., 1989. С.158.

¹¹ Там же, 287.

¹² Там же, 288.

СКАРАЧЭННІ

Зорп. — Jagić V. Quattor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Berolini, 1979.

Крп.Тур. — Сухомлинов М.И. // Рукописи графа А.С.Уварова. СПб., 1858. Т.2.

Крп.Тур.А — Kirill von Turov. Gebete // Slavische Propyläen. München, 1965. B.6.

Крп.Тур.В — Kirill von Turov. Zwei Erzählungen// Slavische Propyläen. München, 1964, B.5.

Кл.Охр. — Климент Охридски Събрани съчинения. Т.1. София, 1970.

Мін. — Минея служебная (Путятина), май, ок. 1100 г. ГПБ. Собр. 202.

Посл. — Ae. Kalužniacki Aktus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis Christinopolitani. Vindobonae, 1896.

Сб. 1 — Сборник XV века. ГБЛ, ТСЛ 753.

Сб. 2 — Измарагд XVI века. ГБЛ, ТСЛ 204.

Сб. 3 — Сборник XV века. ГБЛ, ТСЛ 753.

Сб. 4 — Торжественник постный XVI века (1524). ГБЛ, МДА 47.

Сб. 5 — Сборник религиозно-нравоучительный XV—XVI веков. ГБЛ, Унд. 558.

Супр. — Супраслски или Ретков сборник. Т.2. София, 1982.

Н.В. ИВАШЫНА

СЛАВЯНСКИЕ НАЗВЫ ПЛЕЯД

Плеяды — група зорак у пагранічнай паласе сузор'я Цяльца. Простым вокам тут можна ўбачыць 6–7 зорак, сярод якіх вылучаецца адна самая яркая зорка Альцыёна. Звычайна з Плеядамі, як і з Вялікай Мядзведзіцай, звязваюць лічбу 7. Магічная роля сямёркі ў касмагоніі добра вядома: ва ўсіх цывілізацыях сямёрка звязана з адным сэнсавым кантэкстам — час, космас, цыклічнасць жыццёвых працэсаў. Вельмі важная асаблівасць Плеяд заключаецца ў тым, што яны не бачны на працягу ўсяго года. Яны рэгулярна знікаюць і гэтак жа рэгулярна паяўляюцца на небе. Іх цыклічны зварот зрабіў Плеяды са старажытнейшых часоў важнейшым паказчыкам часу. Першае ўпамінанне аб Плеядах сустракаецца ў кітайскіх крыніцах у 2357 г. да н.э.¹ У славянскай народнай астраніміцы Плеяды займаюць асаблівае месца як самае "земляробчае" сузор'е. З'яўленне Плеяд на небе звязваюць з земляробчымі работамі, па вышыні ўсходу Плеяд і яркасці іх зорак прадказваюць будучы ўраджай. Сербы лічаць, што Плеяды пачынаюць лета і заканчваюць зіму², параўн. лацінскую назву Плеяд *vergiliae*, г.зн."вясеннія", так як у паўночным паўшар'і Плеяды з'яўляюцца на небе ў маі. У паўднёвым славян існуе прымета, згодна якой па заходзе Плеяд вызначаюць час, калі трэба пачынаць сеяць жыта³, параўн. эстонскі народны выраз "Калі Сіта ў зару, тады вол у баразну"⁴. Па становішчу Плеяд вызначаюць таксама начны час⁵.

Кніжная назва Плеяд звязана з грэчаскай міфалогіяй. У грэчаскім міфе Плеяды — дачкі акіяніды Плейёны, жонкі Атланта. Багі ператварылі дочак Плейёны спачатку ў галубоў, а потым у зоркі, ратуячы іх ад праследавання паляўнічага Арыёна. Міф адлюстроўвае рэальную карціну зорнага неба, так як сузор'е Арыён сапраўды рухаецца ўслед за Плеядамі. Слова Плеяды звязваюць і з грэч. *πλετο* "дзікі голуб", а таксама са словам *πλετος* "поўны" (ці ў мн.л. "многа"), што добра дапасуецца з біблейскай назвай Плеяд *kītmāh* і арабскім словам для іх⁶.

З Плеядамі славяне звязваюць розныя вобразы.

Ва ўсім славянскім свеце вядома назва, у аснове якой ляжыць прыпадабненне Плеяд курыцы альбо курыцы з курантамі (у апошнім выпадку курыцы прыпадабняецца самая яркая зорка Альцыёна). Гэта назва шырока прадстаўлена ва ўсіх славянскіх мовах і дыялектах: бел. *курачке* (Слоўн. паўночн.-